

Arhe XIII, 26/2016

UDK 1 : 371.3 (497.1) "1917/1941"

373.54(497.13 Sr. Karlovci) : 371.212(041)

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

ŽELJKO KALUĐEROVIĆ¹

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

NASTAVA FILOZOFIJE U KARLOVAČKOJ GIMNAZIJI U PERIODU IZMEĐU DVA SVETSKA RATA²

Sažetak: U radu je ispitivana zastupljenost filozofskih predmeta i tema u nastavi u Karlovačkoj gimnaziji u periodu između Prvog i Drugog svetskog rata. Nakon detaljne analize „Izveštaja” i drugih dostupnih primarnih i sekundarnih izvora o radu Gimnazije, autor je izveo sledeći zaključak: Dešavale su se promene naziva filozofskog predmeta (najpre je to bila Filozofska propedeutika a potom Osnovi filozofije), obima nastave iz njega (u četrnaest razmatranih „Izveštaja” on je iznosio četiri časa nedeljno, po dva časa u svakom od dva završna razreda Gimnazije, dok su u osam „Izveštaja” filozofska predavanja održavana samo dva časa nedeljno u osmom razredu), sadržaja izlaganja (Logika i Psihologija zajedno, samo Logika, samo Psihologija), korišćenih knjiga u nastavi (*Logika za srednja učilišta*, *Psihologija za srednja učilišta*, (Đ. Arnold), *Psihologija za srednje i stručne škole* (B. Lorenc), *Logika, Za učenike učiteljskih i drugih srednjih škola* (B. D. Marković), *Osnovi psihologije: za srednje i stručne škole* (B. Petronijević), *Logika za školsku i privatnu upotrebu* (S. Ristić), kao i profesora (ukupno šest: Dušan Spernjak, Panajot Miodragović, Jovan Marčetić, Simeun Grozdanić, Vladimir Vujić i Milivoj Ivančević), ali one su, u godinama koje su sledile do početka Drugog svetskog rata, retko koincidirale izmenama nastavnih planova i programa, kao i donetim zakonima, propisima i uredbama. Istraživanje je, štaviše, pokazalo da je nastava iz filozofije u Karlovačkoj gimnaziji imala osobenu evoluciju, kao i da je ta evolucija u značajnoj meri bila nezavisna od implementiranih promena.

Ključne reči: Karlovačka gimnazija, nastava filozofije, evolucija, „Izveštaji”, period između dva svetska rata

Sedam godina nakon osnivanja Karlovačke gimnazije i dve godine nakon donošenja njenog najstarijeg nastavnog plana (*Namjerenije i izloženije nauk, koji u Gimnazijumu karlovačkom junosti serbskoj u obojih tečenijah predajut*

1 E-mail adresa autora: zeljko.kaludjerovic@ff.uns.ac.rs

2 Tekst predstavlja rezultat istraživanja na projektu „Tradicija nastave filozofije u srpskim gimnazijama Vojvodine u međuratnom periodu“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (ev. br. 179007).

se (skraćeno *Namjerenije i izloženije*),³ izrađena su 1798. godine načela kojih se trebalo pridržavati prilikom održavanja nastave u Gimnaziji. Po tom planu „namjerenije” Gimnazije bilo je sledeće:

1. Da se u njoj predaju one nauke koje su potrebne svakom prosvetćenom čoveku, bez obzira da li je on trgovac, domaćin, vojnik ili sveštenik. Smatralo se da je takvom građaninu potrebno da pored maternjeg jezika poznaje i nemački jezik, aritmetiku, prirodne nauke, svetsku istoriju, fiziku, hrišćansku nauku i, što je za ovo istraživanje najinteresantnije, logiku i etiku.

2. Da se u Gimnaziji predaju one nauke, koje će pripremiti mlade za studiranje na akademijama i univerzitetima. Zato je bilo potrebno da tadašnja omladina uči i latinski jezik, osnove algebre, geometrije i trigonometrije.⁴

Po naređenju austrijskog ministarstva prosvete, profesori Eksner (F. S. Exner) i Bonic (H. Bonitz) izradili su 1848. godine novi nastavni plan za gimnazije u Austriji, tzv. „Organizacioni nacrt” (*Organisations-Entwurf*). Plan po „Organizacionom nacrtu” uveden je u Gimnaziji tek školske 1853/54. godine (i važio je narednih sedamdeset godina), istovremeno kada je i prestao da važi nastavni plan koji je sastavljen po načelima *Namjerenija i izloženija*. Njegove generalne smernice dobro su se poklapale sa intencijama koje je Karlovačka gimnazija sledila još od svojih početaka. Primarni cilj gimnazija, po ovom planu, trebao je biti da mladim ljudima omoguće više opšte obrazovanje, a kao krajni cilj nastave navodio se prosvetiteljski kredo da je svrha svih predmeta oplemenjivanje karaktera mladih ljudi.

I u novostvorenoj državi, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, gimnazija u Sremskim Karlovcima nastavila je da radi po tada važećoj naučnoj osnovi i na čvrsto utemeljenim načelima sopstvene bogate pedagoške tradicije. Dva-deset četvrtog aprila 1921. godine⁵ Ministarstvo prosvete donelo je odluku

3 Osnovne ideje u ovom nastavnom planu preuzete su iz tzv. *Ratio educationis*-a. Puni naziv *Ratio educationis*-a, po kome se, inače, radilo u gimnazijama u Ugarskoj počevši od 1777. godine, a potom prema *Ratio educationis*-u iz 1806. godine, bio je *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* („Opšti školski i naučni sistem za ugarsko kraljevstvo i njemu pridružene strane”). Detaljnije o različitim školskim zakonima i uredbama u Austriji i Ugarskoj videti u autorovom tekstu. Ž. Kaluderović, „Autonomnost Novosadske gimnazije u kreiranju nastave filozofije u XIX i početkom XX veka”, u: *ARHE*, Edicija filozofske literature, *PROPAIDEIA*, TRADICIJA NASTAVE FILOZOFIJE I, Novi Sad 2008, str. 53-63.

4 Vid. K. Petrović, „Iz istorije Karlovačke gimnazije 1791-1851”, str. 148, u: *Glasnik istoriskog društva u Novom Sadu*, sv. 36, ur. d-r D.J. Popović, knj. XII, sv. 2, Novi Sad 1939.

5 U članu 16 tzv. Vidovdanskog ustava, donetog iste 1921. godine, navodi se da su nauke i umetnosti slobodne i da uživaju zaštitu i potporu države, da je univerzitetaska nastava slobodna, da je nastava državna i da u celoj zemlji počiva na jednoj istoj osnovi, uz dodatak da nastava treba da se prilagodi sredini u kojoj se primenjuje. Pominje se, takođe, imperativno da

kojom je Karlovačka gimnazija proglašena državnom. Čak ni tako važan akt kao što je podržavljenje Gimnazije nije automatski i direktno značio drastično menjanje njenih kurikuluma, pošto je ona još neko vreme (do školske 1924/25. godine) nastavila da radi po ranije smišljenom i godinama etabliranom konceptu, sledeći ona iskustva i puteve *humaniore* koji su izdržali proveru proteklih decenija.⁶

Da je Gimnazija u prvih nekoliko posleratnih godina zadržala svoje izrazito klasično i filozofsko-humanističko obeležje, svedoče kako podaci o časovima i gradivu iz Latinskog jezika, Grčkog jezika i Filozofske propedeutike, tako i informacije o korišćenim udžbenicima i knjigama za nastavu iz ovih predmeta, u kojima su se nalazili odabrani tekstovi iz dela najboljih i najpoznatijih autora i filozofa.⁷

Na samom početku „Izveštaja Srpske prav. velike gimnazije Sr. karlovačke za škol. godinu 1918. – 1919.“, stoji obaveštenje da u njemu „zbog skupoće hartije i štampe“ neće biti podataka o nastavnoj osnovi, školskim knjigama, kao i šta se u pomenutoj školskoj godini proučavalo od rimskih i grčkih pisaca. Srećom, u „Izveštaju“ za prethodnu školsku 1917/18. godinu, postoje beleške o tome „šta će se čitati“ naredne školske godine. Informacije iz Latinskog jezika za peti razred, koje su navedene za školsku 1918/19. godinu, identične su onima iz prethodne školske godine, osim što nisu bile

sve škole „*moraju davati moralno vaspitanje i razvijati državljansku svest u duhu narodnog jedinstva i verske trpeljivosti*“. U istom članu kaže se i da se državna nastava daje bez upisnina, školarina i drugih taksi, da su sve ustanove za obrazovanje podvrgnute državnom nadzoru ali i da će država pomagati prosvetivanju naroda

(delovi člana 16 Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca preuzeti su sa Internet adrese: http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/vidovdanski_ustav.html Ovaj ustav važio je do 1929. godine kada je Proklamacijom kralja Aleksandra I Karađorđevića ukinut). Novi Ustav Kraljevine Jugoslavije, donet 1931. godine, u članovima 15 i 16 nešto sažetije ali gotovo na istovetan način regulisao je status nauka, umetnosti, škola i obrazovanja.

6 Vid. V. Tešić, *Karlovačka gimnazija (1918-1941)*, Vis. šk. str. st. za obr. vasp. „Mihailo Palov“, Vršac 2011, str. 19. Gimnazija, naravno, nije bila u mogućnosti da takvu svoju orijentaciju trajno zadrži, pošto su i za nju morali da važe tada donošeni propisi, uredbe i zakoni, uz posebnost nove zajedničke države koja je težila ujednačavanju nastave u svim njenim gimnazijama. Slično je bilo i u ranijim vremenima. Odnos Karlovačke gimnazije, na primer, prema državnoj vlasti bio je regulisan kraljevskim reskriptom od 10.08.1868. godine, članovima 92 i 93, i kasnijim zaključcima Narodno-crkvenog sabora. Tadašnjoj državnoj vlasti pripadalo je vrhovno pravo nadzora, a nastavni metod u Karlovačkoj gimnaziji morao je biti saglasan sa postojećim državnim školskim naredbama i nastavnim metodom u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji. Vid. M. Klicin, *Kraljevski reskript od 10 avg. 1868. god. sa izmenama i dopunama*, Sremski Karlovci 1909, str. 128-134.

7 Klasičnu odnosno filozofsko-humanističku obrazovnu orijentaciju i funkciju Karlovačke gimnazije negovali su i snažnim angažmanom čuvali i njeni najpoznatiji profesori i direktori.

napisane na latinskom jeziku već je stajalo: „Ciceronov I. i IV. govor protiv Katiline i Govor za pesnika Arhiju”. Kada je reč o šestom razredu Gimnazije, Ciceron je, prema dostupnoj evidenciji, bio u njemu zastupljen i na prvom i na drugom tečaju. Na prvom tečaju se, naime, osim in Verrem or. IV, pominje i izbor iz Ciceronovih retoričkih spisa (de oratore I. 8. 11-16. 31-34. 60. II. 18. 43-53, 78-81.), dok se na drugom tečaju navodi poznata formulacija „Izbor iz filoz. spisa M. T. Cicerona”, uz preciziran dodatak da je izbor pao na delo *Rasprave u Tuskulu* odnosno posebna mesta iz *Tusculanae disputationes* (I. 1-3. 39-43. 46. V. 1. 2. 20-23. 27. 31-41).

Podaci za narednu školsku godinu (1919/20.) takođe se nalaze u „Izveštaju” za prethodnu 1918/19. godinu, i u petom razredu iz Latinskog jezika ponavljaju reči koje se već deceniju nalaze na ovom mestu: „Ciceronov I. i IV. govor protiv Katiline i Govor za pesnika Arhiju”.⁸ U šestom razredu je, kao i u istom razredu školske 1917/18. godine, navedeno na prvom tečaju „M. T. Ciceronis pro Milone or.”, i ovog puta kumulirani izbor iz Ciceronovih retoričkih i filozofskih spisa oličen u njegovom poslednjem retoričkom delu, napisanom samo tri godine pre smrti, *Orator*. Idenična fraza („Izbor iz retor. i filoz. spisa M. T. Cicerona”) javlja se i na drugom tečaju u šestom razredu, a u fokusu je Ciceronovo delo *De officiis*, tj. treća, poslednja, knjiga ovog eseja o dužnosti.

Literatura iz Latinskog jezika u šestom razredu Gimnazije u školskoj 1920/21. godini istovetna je sa onom iz školske 1918/19. godine: Ciceron in Verrem or. IV, de oratore i Tusc. disp. Razlika je jedino u tome što se sada ne pojašnjava šta će tačno biti izlagano iz poslednja dva spisa, dok se to u beleškama za školsku 1918/19. godinu precizno čini.

U školskoj 1921/22. godini Ciceron je ostao i dalje ključni autor u *paidei* Karlovačkih đaka iz Latinskog jezika, posebno u nastavi za peti i šesti razred. Ponovo je, naime, na prvom tečaju u šestom razredu izučavan govor pro Milone, dok se kao drugo Ciceronovo delo na ovom tečaju po prvi put pominje *Brut*, spis koja predstavlja svojevrsnu istoriju rimskog govorništva. Na dru-

⁸ Ove reči mogu se pronaći u predlozima za rad u petom razredu Gimnazije iz Latinskog jezika i za sledeće školske godine: 1920/21., 1921/22., 1922/23., 1923/24., 1924/25., 1925/26., 1926/27. Za školsku 1927/28. godinu ne navodi se šta se predavalo u petom razredu iz ovog predmeta; za školsku 1928/29. godinu nema detalja o tome šta se predavalo u petom i šestom razredu, dok u „Lektiri iz starih klasičnih jezika” za školsku 1929/30. godinu nedostaju informacije o obrađivanom gradivu iz klasičnog jezika starih Latina za peti, šesti i sedmi razred. Od školske 1930/31. godine do kraja razmatranog perioda (školske 1939/40. godine), u „Izveštajima” Karlovačke gimnazije nema nikakvih podataka o tome šta je đacima predavano iz Latinskog jezika u bilo kojem od završna četiri razreda u kome su imali nastavu iz ovog predmeta.

gom tečaju je i dalje predavan poslednji Ciceronov filozofski rad *De officiis*, samo ovoga puta prva knjiga koja je primarno posvećena vrlini poštenja.

I školske 1922/23. godine, kao i školske 1920/21. i 1918/19. godine, izbor knjiga za nastavu iz Latinskog jezika u šestom razredu Gimnazije je iz identičnog dela Ciceronovog opusa: Ciceron in Verrem or. IV, de oratore i Tusc. disp. Ono što je dodatno navedeno je da će iz dijaloga *De Oratore*, u kome Ciceron deskribuje idealnog govornika predstavljajući ga kao svojevrsnog moralnog vodiča države, biti obrađen prvi deo prve knjige.

Školske 1923/24. godine u nastavi iz Latinskog jezika, u šestom razredu Gimnazije, kombinacija dela velikog oratora i slavnog rimskog eklektičara Cicerona bila je sastavljena od sledeća tri spisa: pro Milone, *De oratore* 1. II. i Tusc. disp. 1. V.

Latinski jezik je u periodu od školske 1918/19. pa do školske 1923/24. godine predavan u svih osam razreda Gimnazije. Ukupni nedeljni fond časova iz ovog jezika iznosio je 41, šest časova nedeljno u prvom razredu a po pet časova nedeljno u ostalih sedam razreda.

Neke od rabljenih knjiga i udžbenika u nastavi iz Latinskog jezika u Gimnaziji pomenutih školskih godina bile su: M. Kuzmić, *Ciceronov IV. govor protiv Katiline i govor za pjesnika Arhiju*, Zagreb 1908; M. Kuzmić, *Ciceronov I. govor protiv Katiline*, Zagreb 1907; M. Kuzmić, *Ciceronov govor za Tita Anija Milona*, Zagreb 1909; J. Golik, *Izbor iz retoričkih i filozofijskih spisa M. Tulija Cicerona*, Zagreb 1909.

Nakon analiziranih šest „Izveštaja” Karlovačke gimnazije (od školske 1918/19. do 1923/24. godine), a u vezi Grčkog jezika, autor je zaključio da su u nastavi iz drugog klasičnog jezika bili zastupljeni različiti pesnici, istoričari, govornici, tragičari i filozofi. U ovom periodu obrađivani su Ksenofont, Demosten, Homer, Herodot, Sofokle, Platon i Aristotel.

Od Ksenofonta pominje se izbor iz istorijskog spisa *Anabasa*, u filozofskom smislu najzanimljivija *Memorabilia*, te delovi *Cyropaedie*. U „Nastavnoj osnovi” za peti razred školske 1918/19. godine iz Grčkog jezika piše da će se obrađivati izbor iz Ksenofontovih spisa, ponajviše iz *Anabase*, ali i po jedno poglavlje iz *Cyropaedie* i *Memorabilia*.⁹

Kada je Demosten u pitanju, najčešća fraza koja se pronalazi u „Izveštajima” je „devet govora Demostenovih”, uz povremeni dodatak da će neki od govora biti izučavani u originalu. Tokom većine godina predavanja u Gimna-

9 „Izveštaj Srpske prav. velike gimnazije Sr. karlovačke za škol. godinu 1918. – 1919.”, Srpska manastirska štamparija, Sremski Karlovci 1919, str. 19. Ksenofontovi spisi *Uspomene o Sokratu, Odbrana Sokratova, Gozba, O ekonomiji*, kao što je poznato, predstavljaju neke od najpoznatijih izvora o životu i radu samog Sokrata.

ziji podaci su, ipak, bili specifikovaniji, pa je Demosten bio predstavljen kroz tzv. *Filipike* odnosno *Govore protiv Filipa*, *Olintske govore* i govor *O miru*.¹⁰

Od Homera su, kao i prethodnih godina i decenija, izučavana najpoznatija i za filozofe najrelevantnija dela *Ilijada* i *Odiseja*. Ovi epovi analizirani su u šestom razredu gimnazije, po tri knjige iz svakog epa. Iz *Ilijade* zastupljene su bile u nastavi I, VI, XI, XXI, XXII i XXIV knjiga, a iz *Odiseje* VI, VIII, X, XVI, XXI i XXII knjiga.

Od Herodota su đaci Karlovačke gimnazije u petom razredu iz Grčkog jezika istraživali njegovo ključno delo *Istoriju*,¹¹ i to šestu, sedmu i osmu knjigu.

Od Sofoklovih sedam sačuvanih tragedija tokom navedenih školskih godina (1918/19.-1923/24.), kako u „Izveštajima” Gimnazije stoji, proučavane su *Antigona* i *Ajas* (odnosno *Ajant*). *Antigona* i *Ajas* su se u osmom razredu Gimnazije pravilno smenjivale iz godine u godinu, s tim što je školske 1918/19. godine kao prvo delo predavan *Ajas*.¹²

Platonovi dijalozi koji su tokom prvog razmatranog perioda obrađivani u sedmom i osmom razredu Gimnazije bili su: *Odbrana Sokratova*, *Kriton*, *Eutifron*, *Fedon*, *Meneksen*.¹³ Frekvencija pojavljivanja različitih Atinjaniniovih dijaloga u „Izveštajima” Gimnazije je neujednačena. *Odbrana Sokratova* i *Kriton* pojavljuje se u svakom „Izveštaju” odnosno predavani su svake od šest školskih godina, uvek u sedmom razredu. *Fedon* i *Eutifron* predavani su po tri školske godine u osmom razredu, dok je *Meneksen* predavan samo jedne školske godine, takođe u osmom razredu. Analiza ovog spiska pokazuje da se na njemu nalaze dijalozi iz gotovo svih važnijih faza Platonovog rada. Tu se nalaze dijalozi iz tzv. sokratskog razdoblja Platonovog stvaralaštva (*Odbrana Sokratova*, *Kriton*, *Eutifron*), zatim, dela iz Platonovog prelaznog

10 Ranijih decenija Demosten je u nastavi iz Grčkog jezika u Karlovačkoj gimnaziji bio predstavljen, osim navedenih, i kroz sledeće besede: *Περὶ στεφάνου*, De corona, *περὶ Ἀλοννήσου* i *περὶ τῶν ἐν Χερρονήσῳ*.

11 Prethodnih godina najčešće se nije preciziralo šta se od Herodota predavalo u Gimnaziji. Možda bi se, na osnovu podataka iz „Četvrtog programa” za 1856. godinu, u kome stoji da se u VI razredu Gimnazije izučavala i „Irodotova Istorija”, moglo zaključiti da je Herodot i narednih školskih godina predavan posredstvom njegove *Istorije*.

12 U ranijem periodu rada Gimnazije proučavane su, osim *Antigone* i *Ajasa*, gotovo sve Sofoklove tragedije osim *Trahinjanki*, dakle *Elektra*, *Filoktet*, *Edip na Kolonu* i *Kralj Edip*.

13 Prethodnih školskih godina, pored pomenutih dijaloga, učenici Karlovačke gimnazije bili su upoznati i sa sledećim Platonovim delima: *Protogora*, *Gorgija*, *Lahet*, *Fileb*, *Harmid* i *Lisid*.

razdoblja (*Meneksen*) i jedan rad iz Platonove zrele faze (*Fedon*). Nedostaju jedino spisi iz poznog perioda Platonovog rada.¹⁴

Kada je reč o Aristotelu, informacije su znatno skromnije, ali i one pokazuju da se najveći antički filozof podrobno izučavao u nastavi Grčkog jezika u Karlovačkoj gimnaziji. Nema, na žalost, detaljnijih podataka o tome šta je predavano iz golemog Stagiraninovog opusa, već su se iz godine u godinu ponavljale neodređene formulacije: „Odabrani delovi iz Aristotela”, „Odabrani delovi iz Aristotela (po izboru)” i „Izabrani delovi iz Aristotela (po izboru)”.¹⁵ Ono što možda može pomoći u određivanju šta se iz Aristotelovog korpusa predavalo đacima Gimnazije, jeste zabeleška, u „naučnoj osnovi” za osmi razred školske 1917/18. godine, da se čitala i privatna lektira. Na 68. i 69. stranici „Izveštaja” za ovu školsku godinu, navodi se detaljno „Privatna lektira iz rimskih i grčkih pisaca”. U odeljku koji se odnosi na osmi razred, osim Sofoklovih *Trahinjanki*, *Filokteta*, *Antigone*, *Edipa na Kolonu* i Platonovog *Laheta*, piše da se čitala i Aristotelova *Poetika*, odnosno određeni paragrafi iz nje („§. 22-24., 27., 33., 39.;”). Ne može se pouzdano utvrditi da li je *Poetika* bila izbor samo poslednje ratne godine u Gimnaziji, ili se ona predavala barem još četiri školske godine u ovom periodu (1920/21., 1921/22., 1922/23. i 1923/24.), za koje se navodi da „naučna osnova” „vredi i dalje onako kako je štampano zadnji put u Izveštaju za šk. god. 1917./18.”¹⁶

Predavanja iz Grčkog jezika u razdoblju od školske 1918/19. do školske 1923/24. godine održavana su od III do VIII razreda Gimnazije, sa ukupnim nedeljnim fondom od 25 časova. Pet časova predavanja nedeljno iz drugog klasičnog jezika realizovano je u III razredu, dok je u IV, V, VI, VII i VIII razredu bilo po četiri časa nastave nedeljno.

Neke od upotrebljivanih knjiga i udžbenika u nastavi iz Grčkog jezika u Gimnaziji bili su: M. Kuzmić, *Platonova odbrana Sokratova i Kriton*, Karlo-

14 Ono što dodatno pojačava filozofsku notu gradiva iz Grčkog jezika je obaveštenje koje se pojavljuje u „Izveštaju” za školsku 1917/18. godinu. U ovom obaveštenju piše da su se iz Grčkog jezika u VII razredu Gimnazije na drugom tečaju izučavali Platonova *Apologija* i *Kriton* „uz literarni uvod u istoriju grčke filozofije” (Ova informacija prvi put se pojavljuje u „Programu” za školsku 1894/5. godinu, i ponavlja se, sa jednim izuzetkom (za školsku 1906/7. godinu), sve do „Izveštaja” za školsku 1917/18. godinu). Može se samo nagađati kako je bio koncipiran ovaj literarni uvod u istoriju grčke filozofije, ali je sasvim moguće da se u Gimnaziji osim problemskog pristupa, zastupljenog kroz analizu različitih Platonovih dijaloga, negovao i istorijsko-filozofski pristup.

15 Prvi put se ovakva ili slična formulacija o Stagiraninu pominje u „Izveštaju” za školsku 1911/12. godinu, gde se uz navođenje Platonovih dijaloga koji su prevedeni i komentarisani u VIII razredu Gimnazije, dodaje „i odabrani delovi Aristotela”.

16 „Izveštaj Kraljevske velike gimnazije Sr. karlovačke za škol. godinu 1920. – 1921.”, Srpska manastirska štamparija, Sremski Karlovci 1921, str. 5.

vac 1903; M. Kuzmić, *Platonov Fedon*, Zagreb 1912; M. Kuzmić, *Sofoklova Antigona*, Zagreb 1907; K. Rac, *Izbor iz spisa Ksenofontovih*, Zagreb 1910; A. Musić, *Izvadak iz Herodotove povjesti*, Zagreb; A. Musić, *Izbor iz Homerove Ilijade. Dio prvi. Dio drugi*, Zagreb; A. Musić, *Izvadak iz Homerove Odiseje. Dio prvi. Dio drugi*, Zagreb; A. Musić, *Devet govora Demostenovih*, Zagreb; A. Musić, *Izabrani dijelovi iz Aristotela*, Zagreb 1911.

Izveštaji „Srpske prav. velike gimnazije Sr. karlovačke” za dve školske godine (1918/19. i 1919/20.), donose još manje informacija u vezi nastave iz filozofije od izveštaja za prethodnu školsku 1917/18. godinu.¹⁷ U njima jednostavno piše da se Filozofska propedeutika predavala u VII i VIII razredu, bez dodatnih preciziranja. Ono što se jedino novo iz njih može zaključiti je da se desila promena predavača odnosno da je obe školske godine Logiku i Psihologiju¹⁸ predavao profesor Dušan Spernjak.

Naredna četiri izveštaja (od školske 1920/21. do 1923/24. godine), imaju za ovo razmatranje, već pomenut, dragocen dodatak da je naučna osnova ostala ista kao u „Izveštaju” za školsku 1917/18. godinu. To verovatno znači da se Logika predavala u VII razredu, a Empirijska psihologija u VIII razredu Gimnazije, i da su se iz oba predmeta koristile knjige Đura Arnolda, *Logika za srednja učilišta* i *Psihologija za srednja učilišta*.

Obim nastave iz Filozofske propedeutike, vrlo verovatno, nije trpeo izmene u ovom periodu. Sve vreme (od školske 1918/19. do školske 1923/24. godine) jedini filozofski predmet predavan je u sedmom i osmom razredu Gimnazije, ukupno četiri časa nedeljno, odnosno po dva časa u svakom od ova dva razreda. Postoji, ipak, nedoumica oko broja časova iz Filozofske propedeutike u školskoj 1918/19. godini. U pregledu sati za obavezne pred-

17 Filozofska propedeutika se školske 1917/18. godine predavala u VII i VIII razredu gimnazije. Logika je u okviru jedinog striktno filozofskog predmeta predavana u sedmom razredu (profesor Dušan Spernjak) a Empirijska psihologija u osmom razredu gimnazije (profesor Milan Budisavljević). Za razliku od Latinskog i Grčkog jezika, za nastavu iz „Filozofijske propedeutike”, u „Izveštaju” Gimnazije tj. u njenoj „naučnoj osnovi”, nema nikakvih detaljnijih podataka šta je izučavano. Iz dostupnih izvora može se samo saznati da su oba nastavna predmeta, dakle i Logika i Psihologija, izučavana po knjigama Đura Arnolda. Školske 1917/18. godine koristilo se, konkretno, treće izdanje njegove *Logike za srednja učilišta*, koje je štampano 1907. godine u Zagrebu, i peto izdanje *Psihologije za srednja učilišta*, štampano u Zagrebu 1906. godine.

18 Imajući u vidu tendenciju dugu više od šest decenija, autor je na stanovištu da je sasvim moguće da su i školske 1919/20. godine u Gimnaziji predavani Logika i Psihologija u okviru Filozofske propedeutike (takav podatak eksplicitno ne stoji u „Izveštaju”), i to na sličan ili identičan način kao i ranijih godina. Filozofija se u Karlovačkoj gimnaziji pod nazivom Filozofska propedeutika, sa Logikom i Psihologijom kao predmetima u okviru nje, možda počela predavati počevši od školske 1853. godine, a sasvim sigurno od 1854. godine.

mete piše da je nastava održavana sa po dva časa nedeljno iz ovog predmeta u oba razreda gimnazije. S druge strane, u „Stanju profesorskog zbora” za istu školsku godinu, stoji da je profesor Dušan Spernjak predavao Logiku u sedmom razredu dva časa nedeljno „i u matur. kurzu psihologiju 1 s.” Niko drugi od profesora ne navodi se da je predavao Psihologiju te školske godine, pa je autor ovog rad sklon da poveruje da je reč o previdu ili štamparskoj greški.

Ono što donekle ublažava nevolje prilikom pronalaženja filozofskih tema i ideja u radu Gimnazije u konkretnom periodu, ali i u ukupnom vremenu između dva svetska rata, su govori i članci njenih profesora i direktora koji su zabeleženi različitim prigodama. Pišući, tako, o promenama u srednjoj školi direktor Karlovačke gimnazije Radivoje Vrhovac, u delu o modernizaciji klasične nastave, promišlja dilemu sa kojom se susreću i današnji naučnici posebno u tzv. društveno-humanističkim naukama. Vrhovac smatra da od trenutka favorizovanja prirodnih nauka i tehničke kulture duhovne nauke počinju da gube na vrednosti, a da je možda najveći udarac pretrpela klasična filologija. Ne negirajući vrednost pa ni divljenje dostignućima tehničke civilizacije, Vrhovac se pita, „u smislu Sokratove nauke”, koliko su svi ti pronalasci istinski doprineli da čovek postane bolji. On, takođe, tvrdi da su stari Grci više razmišljali o dilemi kako čovek da ostane čovek nego njegovi savremenici, koji i kada reflektuju pomenute teme to čine na postojećim temeljima kombinujući „stare pojmove i ideje”.¹⁹

¹⁹ „Izveštaj Srpske prav. velike gimnazije Sr. karlovačke za škol. godinu 1917./18”, Srpska manastirska štamparija, Sremski Karlovci 1918, str. 20-21. Kada preporučuje šta konkretno da se izučava iz Grčkog i Latinskog jezika, Vrhovac navodi da đaci u vremenu prirodnih nauka i matematike treba da se upoznaju više sa Aristotelom kao prirodnjakom, pošto ne postoji naučna disciplina kojoj se koreni ne mogu pronaći kod slavnog Stagiranina. Kao dobar početak Vrhovac navodi podatak da je „neklasični” Aristotel zastupljen u knjizi koju je sastavio Musić, i koja je zastupljena u srednjoškolskim kurikulumima (Vrhovac misli na knjigu A. Musića *Izabrani dijelovi iz Aristotela*, koja je izdata u Zagrebu 1911. godine. Primedba koju Vrhovac izlaže kompoziciji Musićeve knjige je da se na njenom završetku nalazi samo jedan mali odlomak iz Aristotelovog spisa *O delovima životinja* (*Περὶ ζώων μορίων*) iz Vilamovica (U.v. Wilamowitz-Moellendorff). Dobro bi, zatim, bilo da đaci proučavaju oca botanike i Aristotelovog prijatelja i naslednika u Likeju Teofrasta, tvorca medicinske škole na Kosu Hipokrata, možda i Galena, potom utemeljitelja geometrije Euklida, pa Arhimeda, Hiparha, Heronoma, Diofanta, Aristarha. Pored Tukidida i Cezara, Vrhovac pedantno nastavlja da predlaže poučavanje đaka i iz dela Sofokla, Euripida i Aristofana, Plauta, Lukrecija, Seneke, Boetija, Cicerona... On predlaže, potpuno u duhu danas preovlađujućeg sistema studiranja, da se prave izvodi iz originalne građe, a da se samo omanja dela čitaju u celini. Neuobičajeno direktno direktor Gimnazije piše da čitati Platonovog *Protagoru* u celini „doista ne vredi”. Za potrebe obrazovanja i tadašnje nauke (sociologije) vrednije bi, po njemu, bilo „prazna mesta iz »Protagore« zameniti punijim odlomcima iz »Države« i »Zakona« („Izveštaj Srpske prav. velike gimnazije Sr. karlovačke za

U segmentu prethodno parafraziranog rada „Nešto o reformi naše srednje škole”, koji je naslovljen sa „Etičko vaspitanje u srednjoj školi”, Vrhovac smatra je da je to najteže pitanje koje treba rešiti u srednjim školama. On je na stanovištu da čvrste, jednostrane, karakterne dispozicije individua nije moguće promeniti i da škola svojim sredstvima ne može da ih eliminiše. Škola, sa druge strane, može da disciplinu i vaspitni element nastavne građe što više upotrebi u smeru izobražavanja volje učenika.

Vrhovac, u nastavku članka, beleži da „individualnoetičko i socijalnoetičko vaspitanje treba da ide naporedo”. Pojam slobode može se razumeti samo iz pojma poslušnosti svih prema opštem redu. Za shvatanje da se individualna sreća unapređuje socijalnom srećom odnosno srećom šire zajednice, treba, konačno, po Vrhovcu prosvetena i jaka inteligencija, što je i noseća teza njegovog rada.

*

Od uvođenja novog nastavnog plana 1924. godine Karlovačka gimnazija je postepeno počela da menja svoja obeležja, odnosno transformisala se od izrazito klasične prerastajući u realnu gimnaziju, tj. usklađujući se, prema viđenju nadležnih prosvetnih vlasti, sa potrebama novog vremena i države.²⁰

Ako se pogleda koja je „lektira iz starih klasičnih jezika”, ponajpre latinskog, bila zastupljena u nastavi školske 1924/25. godine, uočice se da je ona samo delimično podudarna knjigama i tekstovima koji su obrađivani školske 1918/19. godine. Štivo u petom razredu Gimnazije iz Latinskog jezika doista je identično u obe upoređivane školske godine („Ciceronov I. i IV. govor protiv Katiline i govor za pesnika Arhiju”). Školske 1924/25. godine u šestom razredu Gimnazije, za ovo razmatranje najzanimljivijem, međutim, nisu predavani đacima ni Ciceronov govor *De milone*, niti je izabran deo iz njegovog

škol. godinu 1917./18”, Srpska manastirska štamparija, Sremski Karlovci 1918, str. 27). Ovi stavovi bili bi još zanimljiviji da je obrazloženo zašto nije smisleno čitati ceo dijalog Protogora, kao i koje to pasaže iz Protogore Vrhovac smatra „praznim”, te koji su „puniji” odlomci iz *Države* i *Zakona* koji ih trebaju zameniti, i zašto. Na žalost, na takvo nešto se ne nailazi u njegovom, inače, nadahnutom tekstu.

20 Vid. V. Tešić, *Karlovačka gimnazija (1918-1941)*, Vis. šk. str. st. za obr. vasp. „Mihailo Palov”, Vršac 2011, str. 49-111. U „Izveštaju Državne velike gimnazije Sr. Karlovačke za školsku godinu 1924. – 1925.”, na 5. stranici u odeljku „Nastavni programi”, pomenuta postupnost operacionalizovana je na sledeći način: „Prema rešenju Gospodina Ministra Prosvete SNBr. 27761. od 14. novembra 1924. i naredbi SNBr. 28.688. od 25. nov. 1924. propisani su za I. II. razr. novi nastavni programi, po kojima se u tim razredima i u ovoj gimnaziji radilo od 1. dec. 1924. do kraja škol. godine. U ostalim razredima radilo se cele škol. godine po staroj naučnoj osnovi, kako je štampano u Izveštaju za 1917./18.”

filozofskog spisa pod nazivom *de officiis*. Predavani su in Verrem or. IV., *De oratore* 1. I. i izbor iz *Tusculanae disputationes*, literatura koja je izlagana u tri druge školske godine iz prethodno razmatranog perioda (1918/19., 1920/21. i 1922/23.), ali i naredne školske 1925/26. godine.

Školske 1926/27. godine radilo se u prava četiri razreda Gimnazije po novom programu, dok se u „gornjim” razredima radilo po staroj naučnoj osnovi „kako je poslednji put štampana u Izveštaju za 1917./18.” Literatura koja se pominje da se čitala te školske godine (1926/27.) iz jezika starih Latina slična je, ali ne i istovetna, onoj iz poslednje školske godine Prvog svetskog rata (1917/18.). Ponavljaju se Ciceronov govor za Tita Anija Milona i *de officiis lib. III* iz njegovih retoričkih i filozofskih dela, dok je ono što je dodato *De oratore lib. I* i II.

U poslednjoj školskoj godini za koju je bilo moguće pronaći eksplicitne informacije (barem za šesti razred Gimnazije), 1927/28., iz Latinskog jezika u nastavi je ponovo bio zastupljen Ciceronov govor za Tita Anija Milona, prve knjige dela *de officiis* i *De oratore*, ali i prva knjiga *Rasprava u Tuskulu*.

Šta je onda bilo novo u ovim nastavnim planovima u odnosu na raniju naučnu osnovu? Redukovana je, najpre, nastava iz klasičnih jezika. Učenje Latinskog jezika u periodu od školske 1924/25. godine zaključno sa školskom 1932/33. godinom smanjeno je po broju časova održane nastave i po broju razreda u kojima se ovaj jezik predavao. Školske 1924/25. godine Latinski jezik nije se više predavao u prva dva razreda Gimnazije, a ukupni nedeljni fond predavanja u ostalih šest razreda iznosio je trideset časova. Naredne 1925/26. školske godine, Latinski se nije predavao ni u trećem razredu Gimnazije a broj nedeljnih časova iznosio je dvadeset pet. Školske 1926/27. godine predavanja iz Latinskog jezika nisu održavana u prva četiri razreda Gimnazije a broj nedeljnih časova pao je na dvadeset. Isti broj časova (20) i razredi (V, VI, VII i VIII), u kojima je držano predavanje iz Latinskog jezika, zadržani su i naredne 1927/28. školske godine.²¹ U školskoj 1928/29. godini²² Latinski jezik predavao se, takođe, u poslednja četiri razreda Gimnazije

21 Školskih 1924/25., 1925/26., 1926/27. i 1927/28. godine nastava iz Latinskog jezika držala se u svakom razredu Gimnazije po pet časova nedeljno.

22 Dugo odlagani Zakon o srednjim školama (gimnazijama) donet je tek krajem leta 1929. godine (Neposredno po donošenju ovog zakona počeo je rad na njegovoj operacionalizaciji. Naime, 1930. godine utvrđeni su nastavni planovi za realne gimnazije, klasične gimnazije i realke; potom su 1931. godine doneti nastavni programi za sve vrste gimnazija i najzad 1936. godine Metodska uputstva za rad u srednjim školama). U njemu je rečeno da je zadatak srednjih škola odnosno gimnazija da skladno razvijaju sposobnost učenika i da im pruže više opšte i nacionalno obrazovanje. Gimnazije treba da se staraju i o vaspitanju morala i karaktera učenika, disciplini rada i svesti o socijalnim i građanskim dužnostima. One, takođe, treba učenike

ali je broj nedeljnih časova smanjen za jedan, na devetnaest.²³ I narednih godina, zaključno sa školskom 1932/33. godinom, Latinski jezik predavao se u petom, šestom, sedmom i osmom razredu Gimnazije a broj nedeljnih časova i dalje se smanjivao. Školske 1929/39. godine taj broj smanjen je na sedamnaest, a školskih 1930/31., 1931/32. i 1932/33. godine broj časova predavanja iz Latinskog jezika iznosio je četrnaest časova nedeljno.²⁴

Nastava iz Grčkog jezika u Karlovačkoj gimnaziji pretrpela je u ovom periodu (1924/25-1932/33.),²⁵ kako u formalnom tako i u sadržinskom smislu, minimalne korekcije u odnosu na prethodno analizirani period (1918/19-1923/24.).

Konstrukcija programa bila je takva da su se na prvom tečaju u petom razredu Gimnazije iz jezika starih Helena sve vreme obrađivali različiti odlomci iz tri Ksenofontova dela: *Anabase*, *Memorabilie* i *Cyropaedie*. Na drugom tečaju u istom razredu, izbor iz Herodotove *Istorije* svodio se na sedmu i osmu knjigu ovog dela.

U šestom razredu Gimnazije iz Grčkog jezika na prvom tečaju predavale su se različite knjige iz Homerove *Ilijade*, dok se na drugom tečaju u tom razredu predavao „izbor iz Homerove Odiseje”. Iz *Ilijade* u nastavi su bile zastupljene I, VI, i XXI knjiga,²⁶ a iz *Odiseje* VI, X, XVI, XIX, XXI i XXIV knjiga.

Demostenovi govori su, zatim, u sedmom razredu Gimnazije bili deo nastave iz Grčkog jezika. Na prvom tečaju đaci Karlovačke gimnazije slušali su predavanja iz nekoliko od devet njegovih govora: *Phil.*, *Ol.*, *De Chers.* i *De pace*.²⁷ Na drugom tečaju predavana su svih ovih godina dva najranija Platonova dijaloga, *Obrana Sokratova* i *Kriton*.

da pripreme za napredovanje u pozivima za koje se opredele i da ih adekvatno osposobe za dalje stručno i naučno usavršavanje na visokim školama i univerzitetima (Iako je već 1931. godine donet Zakon o izmenama i dopunama Zakona o srednjim školama, postojeći zakon važio je do sloma Kraljevine Jugoslavije 1941. godine).

23 U šestom razredu Gimnazije držala su se četiri časa Latinskog jezika, dok je u preostala tri razreda norma bila po pet časova ovog jezika nedeljno.

24 Po četiri časa predavanja nedeljno u V i VI razredu i po tri časa nedeljno u VII i VIII razredu Gimnazije.

25 Uz autorovu ogradu da su potpuni ili delimični podaci u vezi naučne osnove iz Grčkog jezika bili dostupni za sledeće školske godine: 1924/25., 1925/26., 1926/27., 1927/28., 1928/29. i 1929/30.

26 Školska 1927/28. godina jedina je u kojoj se u Gimnaziji iz *Ilijade* nisu razmatrale tri knjige, već samo dve (I i VI).

27 Školska 1927/28. jedina je godina u kojoj su u nastavi iz Grčkog jezika u Gimnaziji razmatrana samo dva, umesto uobičajena tri, Demostenova govora: *Prva Filipika* i *Olinski govori* (I.II.).

U osmom razredu Gimnazije prvi tečaj iz Grčkog jezika bio je striktno filozofski po karakteru, pošto je nastava bila podeljena tako da je u prvom delu predavan Platonov *Fedon*, dok su u drugom delu izlagani Aristotelovi izabrani delovi. Na drugom tečaju u poslednjem razredu gimnazije iz ovog predmeta radila su se ista Sofoklova dela kao i u prvom razmatranom periodu: *Antigona* i *Ajas*.

Situacija i tendencija sa redukcijom nastave iz drugog klasičnog jezika, Grčkog, nije bila ni malo bolja, nego gora, po tradiciju i klasičnu orijentaciju same Gimnazije. Školske 1925/26. godine, Grčki jezik nije se predavao u prva tri razreda Gimnazije a broj nedeljnih časova iznosio je dvadeset. Sledeće školske 1926/27. godine predavanja iz ovog jezika održavana su u poslednja četiri razreda Gimnazije a broj časova smanjen je na šesnaest nedeljno. Pravilnost i ritam smanjivanja obima nastave iz Grčkog jezika nastavljeni su i u narednim školskim godinama. Školske 1927/28. godine predavanja su se održavala u šestom, sedmom i osmom razredu Gimnazije, ukupno 12 časova nedeljno; školske 1928/29. godine jezik Helena predavan je u sedmom i osmom razredu a broj nedeljnih časova iznosio je osam; školske 1929/30. godine preostala su predavanja iz Grčkog jezika samo u osmom razredu Gimnazije sa četiri časa nedeljno.²⁸ Konačno, u periodu od školske 1930/31. do školske 1932/33. godine predavanja iz klasičnog grčkog jezika nisu postojala u Gimnaziji.²⁹

U ovom periodu korišćeni su u nastavi iz Grčkog jezika, osim nekih ranije pomenutih, i udžbenici M. Kuzmića, *Sofoklov Ajas*, Zagreb 1902, i *Izbori iz Aristotela*.

Kada je nastava iz Filozofske propedeutike u pitanju, u „Izveštajima” Gimnazije za ovaj period, na žalost, nema promene u odnosu na prethodne godine odnosno nedostaju bilo kakvi podaci o tome kakav je bio kurikulum iz ovog predmeta. Retka informacija koja se može pronaći u gimnazijskim „Izveštajima” bila je koji profesor je predavao Filozofsku propedeutiku. Tokom školske 1924/25. i 1926/27. godine, filozofski predmet je u sedmom razredu predavao Panajot Miodragović, dok je u osmom razredu to činio Dušan Spernjak. Školske 1925/26. godine profesor Spernjak, kao i u većem delu prethodnog perioda, predavao je Filozofsku propedeutiku u oba razreda gimnazije. Naredne školske 1927/28. godine, profesor Miodragović po prvi put je predavao Filozofsku propedeutiku u sedmom i u osmom razredu Gimnazije. I školske 1928/29. i 1930/31. godine Panajot Miodragović

28 Svih pet školskih godina (od 1925/26. do 1929/30.), Grčki jezik predavan je u svakom razredu Gimnazije po četiri časa nedeljno.

29 Ona se, preciznije, nisu održavala sve do kraja školske 1934/35. godine.

je bio profesor Filozofske propedeutike u oba razreda gimnazije. Školske 1929/30. godine profesor Miodragović je i dalje bio jedini koji je predavao Filozofsku propedeutiku, ovaj put zbog redukcije časova samo u osmom razredu gimnazije. Školske 1931/32. godine profesor Miodragović je predavao Osnove filozofije u osmom razredu, dok je profesor Jovan Marčetić predavao novoimenovani filozofski predmet u sedmom razredu gimnazije. Poslednje razmatrane školske godine u drugom periodu (1932/33.), profesor Marčetić, kome je „glavna struka” osim filozofije bila i grčki jezik, držao je predavanja iz Osnova filozofije u oba razreda Gimnazije.

Postavlja se pitanje da li je isti trend smanjenja obima nastave u ovom periodu važio i za filozofski predmet u Karlovačkoj gimnaziji? Tendencija nije tako očigledna kao u slučaju redukcije nastave iz Latinskog i Grčkog jezika. Filozofska propedeutika je u periodu od školske 1924/25. do školske 1928/29. godine predavana u istom obimu, kako po broju nedeljnih časova (četiri) tako i po razredima u kojima su držana predavanja (sedmi i osmi), u kome je predavana i u periodu od školske 1918/19. do školske 1923/24. godine. Školske 1929/30. godine desila se, ipak, promena. Obim nastave iz Filozofske propedeutike redukovan je na dva časa nedeljno a predavanja su držana samo u osmom razredu Gimnazije. Objašnjenje ovog smanjenja na prvi pogled je relativno jednostavno. U „Izveštaju” za pomenutu školsku godinu navodi se da se od I do VII razreda radilo po nastavnom programu za realne gimnazije, dok se u VIII razredu i dalje radilo po starom programu za klasične gimnazije.³⁰ Ideja da je obim nastave iz Filozofske propedeutike smanjen, odnosno da je ukinuto njeno predavanje u sedmom razredu, zbog prelaska Gimnazije na nastavni program za realne gimnazije, bila bi tačna da se isti princip primenjivao i narednih školskih godina. Međutim, iako se od sledeće školske godine (1930/31.) radilo po nastavnom programu za realne gimnazije, od I do VIII razreda, obim i broj časova iz „obligatnog” filozofskog predmeta vraćen je u Gimnaziji na nivo koji je primenjivan prethodnih dvanaest godina (po dva časa nedeljno u sedmom i osmom razredu). Jedino što je bilo novo je naziv predmeta. Prvi put u 140 godina postojanja Karlovačke gimnazije predmet je nazvan Osnovi filozofije.³¹ Naredne dve

30 „Izveštaj Državne realne gimnazije sremsko-karlovačke za školsku godinu 1929./30.”, Srpska manastirska štamparija, Sremski Karlovci 1930, str. 31.

31 Nazivi filozofskih predmeta u Gimnaziji u periodu od njenog osnivanja bili su: Etika („Moralka”, „Nauka moralna”), Metafizika, Istorija logike, Logika (*Ars cogitandi*, „Umoslovie”, „Obraćeno umoslovie”, „Logika čista”, „Lodika”), Psihologija („Dušeslovie”, „Opšte dušeslovie”, „Psihologia”, „Psihologia obšta”, „Psihologia osobenna”, „Empirijska psihologija”, „Empirijska psihologia”, „Empirična psihologia”, „Empirična psihologija”, „Empirična psihologodija”, „Empirička psihologija”, „Empirička psihologia”, „Psiholodija”) i pominjana

školske godine (1931/32. i 1932/33.) predmet Osnovi filozofije predavan je u Gimnaziji bez promena u broju časova i razreda (ukupno četiri časa, po dva nedeljno u VII i VIII razredu).

Literatura koja je upotrebljavana u nastavi iz filozofije, mimo već pominjanih, je sledeća: B. Lorenc, *Psihologija za srednje i stručne škole*, Beograd 1926; B. D. Marković, *Logika, Za učenike učiteljskih i drugih srednjih škola*, Beograd 1926.

Profesori i direktori najstarije srpske gimnazije skoro jednu deceniju su se trudili da dokažu da je greška što je njihova škola svođenjem na realnu gimnaziju izjednačena sa ostalim gimnazijama u zajedničkoj državi.³² Evidentno je bilo da se sa menjanjem obrazovnog profila škole tj. njenim prerastanjem u realnu gimnaziju ispoljavala tendencija i opšteg blagog pada uspeha učenika, što je zabrinuti Vrhovac tumačio, s jedne strane, okolnošću nedovoljno rigidne selekcije učenika pri upisu u školu, a s druge, prirodom novih nastavnih programa, koji su zbog svoje neprimerenosti funkciji škole bili nedovoljno stimulativni i podsticajni da izazovu snažniju intelektualnu energiju kod učenika. On je sugerisao nadležnim školskim vlastima da se nastavni planovi i programi iz osnova revidiraju a da se Gimnazija vrati na čisto klasičnu.³³

Na tragu inicijative i zauzimanja tadašnjeg direktora Stefanovića Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije je 19.08.1933. godine donelo jednu od najvažnijih odluka po sudbinu Karlovačke gimnazije: „da se u Državnoj realnoj gimnaziji u Sremskim Karlovcima pored realnih odeljenja otvore i klasična, i to postepeno, škol. 1933/34. god. klasično odeljenje u I razredu”. Ovom odlukom otpočelo je poslednje kratko razvojno razdoblje Karlovačke

Filozofska propedeutika („Filozofska propedeutika”, „Filosofiiska propedeutika”, „Filozofska propedeutika”, „Filosofsko predugotovlenie”, „Filosofična propedeutika”, „Filosofičeska propedeutika”, „Filozofijska propedeutika”, „Filosofijska propedeutika”).

³² Uprkos tome što je profesorskom koru i direktorima bilo teško da prihvate bitno drugačiji nastavni kurs, oni su se trudili da Karlovačka gimnazija ne izgubi stečeni ugled i postane jedna od „običnih” realnih gimnazija. Uspeh u ovoj nameri bio je postignut zahvaljujući, pre svega, njihovoj sposobnosti da, ponekad i bolnim kompromisima, očuvaju visoki ugled i *paideutičku* tradiciju same Gimnazije.

³³ Naredni direktor Karlovačke gimnazije Velimir Stefanović, u dopisu Ministarstvu prosvete od 2.12.1932. godine, takođe sugerise da se vrati klasična gimnazija u Sremske Karlovce: „Kako je klasična gimnazija ujedno odlična škola za obrazovanje karaktera i buđenje patriotizma, najbolja pripravnica za filozofske, pravničke, medicinske i teološke nauke, i kako mi ovamo u ovim krajevima nemamo takve gimnazije, to predlažem i učtivo molim da se Gimnaziji u Srem. Karlovcima povrati njezin pređašnji karakter”.

gimnazije, u kome je ona do početka Drugog svetskog rata bila istovremeno i realna i klasična gimnazija.³⁴

*

Za ovaj period u evoluciji Gimnazije (1933/34-1939/40.) najteže je bilo utvrditi strukturu i detalje nastave, kako iz oba klasična jezika tako i iz Osnova filozofije. Razlog je potpuno odsustvo kurikuluma odnosno „naučne osnove” za sve, pa i za navedene, predmete u sedam analiziranih „Izveštaja” Karlovačke gimnazije.

Nekoliko stvari je, ipak, bilo moguće konstatovati. Najpre, kao i u prethodnom periodu, registrovan je ritam promena profesora Osnova filozofije u Gimnaziji. Školske 1933/34. godine pomenuti predmet predavao je Simeun Grozdanić; narednih pet školskih godina (1934/35., 1935/36., 1936/37., 1937/38. i 1938/39.) nastavu je držao Vladimir Vujić; poslednje razmatrane školske 1939/40. godine profesor Osnova filozofije bio je Milivoj Ivančević.

Sledeća utvrđena činjenica je nesaglasnost u nazivu predmeta. U svim „Izveštajima” Karlovačke gimnazije, u delu naslovljenom kao „Nastavni plan”, predmet je imenovan kao „Osnovi filozofije”. S druge strane, na početnim stranicama izveštaja gde se navode podaci o profesorima, za svu trojicu profesora u rubrici „šta je predavao” jednostavno stoji „filozofija”.

U pomenutim „Izveštajima” Gimnazije navodi se, zatim, spisak udžbenika koji su upotrebljavani svake od navedenih školskih godina. Kada su knjige iz Osnova filozofije u pitanju, njihovo navođenje po razredima Gimnazije izaziva, međutim, dve nedoumice. Školske 1933/34. godine, na primer, korišćene su u nastavi u sedmom razredu dve filozofske knjige, *Psihologija za srednje i stručne škole* Borislava Lorenca i *Logika* od Blagoja Markovića, uz dodatak koji je napisan kod oba udžbenika „samo u prvom polugodištu”. Ništa u ovoj belešci ne bi bilo sporno da nije podatka da Osnovi filozofije pomenute školske godine uopšte nisu predavani u sedmom razredu!³⁵ Slična dilema pojavljuje se i u „Izveštaju” za školsku 1936/37. godinu. Tamo se, osim fakta da su u osmom razredu gimnazije korišćene knjige iz Psihologije i Logike, dodaje da je u sedmom razredu u upotrebi bila Lorencova *Psihologija*, iako ni te školske godine nastave iz Osnova filozofije nije bilo u sedmom

34 Vid. V. Tešić, *Karlovačka gimnazija (1918-1941)*, Vis. šk. str. st. za obr. vasp. „Mihailo Palov”, Vršac 2011, str. 112-181.

35 U osmom razredu školske 1933/34. godine (u kome se odvijala nastava iz Osnova filozofije), korišćena je u nastavi u Gimnaziji Markovićeve *Logika*.

razredu. Može se samo nagađati iz kog ili kojih predmeta su ovi udžbenici korišćeni u razredu u kome, verovatno, nije bilo nastave iz filozofije.

U osmom razredu školske 1934/35.,³⁶ 1937/38., 1938/39. i 1939/40. godine korišćene su u Gimnaziji knjige iz Logike i Osnova psihologije (Psihologije), što je verovatno predstavljalo i okvir za izradu kurikuluma iz Osnova filozofije.

Školske 1935/36. godine³⁷ samo je Markovićeve *Logika* upotrebljavana kao udžbenik u osmom razredu što je, moguće, i definisalo nastavu iz filozofskog predmeta te godine.

Odlukom o otvaranju klasičnih odeljenja nastava u Karlovačkoj gimnaziji dobila je dvodimenzionalni tok, odnosno počela je da se odvija u pravcima koji su se međusobno u značajnoj meri razlikovali. U čemu se sastojala razlika između realnog i klasičnog smjera u Gimnaziji? Prvo, đaci klasičnih odeljenja imali su znatno više časova Latinskog jezika od đaka realnih odeljenja. Latinski jezik se u klasičnim odeljenjima školske 1933/34. godine počeo izučavati u ukupno pet razreda (I, V, VI, VII i VIII) sa nedeljnim fondom od 19 časova (pet časova u I, po četiri časa u V i VI i po tri časa u VII i VIII razredu), da bi naredne školske godine (1934/35.) bio izučavan u šest razreda Gimnazije (po pet časova u I i II, po četiri časa u V i VI i po tri časa u VII i VIII razredu) sa fondom od 24 časa nedeljno. Sledeće školske 1935/36. godine predavan je ovaj klasični jezik u sedam razreda Gimnazije (predavanja jedino nije bilo u četvrtom razredu), a nedeljni fond je bio 28 časova (po pet časova u I i II, po četiri časa u III, V i VI i po tri časa u VII i VIII razredu). Od školske 1936/37. pa do poslednje razmatrane školske 1939/40. godine, Latinski jezik se predavao u svih osam razreda Gimnazije klasičnog usmerenja. Ukupan nedeljni fond časova iz Latinskog jezika i dalje je kontinuirano rastao, pa je školske 1936/37. godine iznosio 32 časa (po pet časova u I i II, po četiri časa u III, IV, V i VI i po tri časa u VII i VIII razredu), školske

36 Svetosavski govor koji je 1935. godine održao direktor Milan Jakovljević samo potvrđuje temeljnu orijentaciju Gimnazije ka *humaniori*. On ističe da je jedan od glavnih zadataka moderne škole da vaspitava moralnu prirodu deteta. Saveti profesora, po njemu, značajno mogu da utiču na učenike, vlastiti primer još više „*ali etičke pobude kod učenika deluju na njihovo moralno osećanje daleko više od onoga što im mi kažemo ili činimo. Ako se iz svega našega rada i saveta i kod njih rodi nagon za svoj rođeni rad i dobro, onda je tek cilj postignut*”. „Izveštaj Državne realne gimnazije u Sremskim Karlovcima za školsku 1934/35. godinu”, str. 19.

37 Jakovljević je u narednom svetosavskom govoru, posvećenom odnosu kuće i škole u vaspitanju učenika, na sledeći način sažeo relaciju škole i života: „*U rečima filozofa mudraca: Starim učeći se (διδάσκων γηράσκω) lepo je obeležena bezgranična funkcija škole, koja se razumeva kao stalan i neprestani element života u svome toku*”. „Izveštaj Državne realne gimnazije u Sremskim Karlovcima za školsku 1935/36. godinu”, str. 21.

1937/38. godine 33 časa (po pet časova u I, II i V, po četiri časa u III, IV i VI i po tri časa u VII i VIII razredu), školske 1938/39. godine 34 časa (po pet časova u I, II, V i VI, po četiri časa u III i IV i po tri časa u VII i VIII razredu), a školske 1939/40. godine 36 časova nedeljno (po pet časova u I, II, V i VI, po četiri časa u III, IV, VII i VIII razredu). Đaci realnih odeljenja, sa druge strane, nastavu iz Latinskog jezika imali su jedino u višim razredima Gimnazije, odnosno u V, VI, VII i VIII razredu. Broj časova iz Latinskog za učenike realnih odeljenja bio je znatno manji i nije se menjao upoređivanih godina tj. iznosio je 14 časova nedeljno (u V i VI razredu po četiri a u VII i VIII razredu po tri časa predavanja nedeljno).

Drugo, nakon petogodišnje pauze učenici klasičnih odeljenja Karlovačke gimnazije počeli su od školske 1935/36. godine ponovo da imaju nastavu iz Grčkog jezika. Te školske godine ona se odvijala samo u trećem razredu Gimnazije sa nedeljnim fondom od četiri časa. Sledeće školske godine (1936/37.), Grčki jezik se predavao u trećem i četvrtom razredu osam časova nedeljno (po četiri časa u svakom razredu). Školske 1937/38. godine, nastava iz Grčkog postojala je (osim u trećem i četvrtom) i u petom razredu Gimnazije a nedeljni fond iznosio je dvanaest časova (po četiri časa u svakom razredu). Školske 1938/39. godine, nastava iz Grčkog uvedena je (pored trećeg, četvrtog i petog) i u šestom razredu Gimnazije sa fondom od šesnaest časova nedeljno (takođe po četiri časa u svakom razredu). Konačno, školske 1939/40. godine, predavanja iz Grčkog jezika održavana su u trećem, četvrtom, petom, šestom i sedmom razredu Gimnazije po četiri časa nedeljno u svakom razredu, odnosno sa ukupno dvadeset časova nedeljnog fonda. Učenici realnih odeljenja svih ovih godina nisu uopšte imali zastupljen Grčki jezik u svojim nastavnim planovima i programima.

Kako stoje stvari sa predmetom Osnovi filozofije? Iako je broj časova predavanja iz Latinskog jezika, kao što je navedeno, počeo da se povećava za učenike klasičnih odeljenja od školske 1933/34. godine, a Grčki jezik je uveden za istu grupu učenika dve godine kasnije takođe sa tendencijom rasta, broj časova iz Osnova filozofije je u prvoj godini primene odluke Ministarstva prosvete smanjen! Školske 1933/34. godine obim nastave iz ovog predmeta iznosio je, kao i školske 1929/30. godine, dva časa nedeljno u VIII razredu Gimnazije. Uprkos postepenom vraćanju klasičnih odeljenja u sastav Karlovačke gimnazije, svih narednih godina, zaključno sa školskom 1939/40. godinom, obim nastave iz Osnova filozofije nije se menjao, odnosno ostao je na nivou od dva časa nedeljno u osmom razredu. Učenici realnih odeljenja Gimnazije imali su identičan broj časova iz Osnova filozofije kao i njihovi

vršnjaci iz klasičnih odeljenja, dakle ukupno dva časa nedeljno u poslednjem razredu.³⁸

Novi udžbenici klasične i filozofske provenijencije koji su bili u upotrebi u ovom razdoblju, uz pojedine već navedene, su: V. Perinović, *Izbor iz rimskih klasika I i II deo*; N. Majnarić, *Izbor iz Homerove Ilijade i Odiseje*; B. Petronijević, *Osnovi psihologije: za srednje i stručne škole*, Beograd 1933; S. Ristić, *Logika za školsku i privatnu upotrebu*, Beograd 1931.

Predlog o vraćanju Karlovačke gimnazije u status klasične gimnazije podnet je i 1939. godine od strane njenog bivšeg direktora Velimira Stefanovića. Uz naglašavanje njenog klasičnog statusa od samog osnivanja 1791. godine on je, u dopisu Ministarstvu prosvete, dodao da se antika mora izučavati i zbog kontinuiteta same kulture srpskog naroda, pošto je čovek „amfibijsko” biće odnosno ne samo biće prirode nego i istorijsko biće. Stefanović je, pored toga, istakao da klasična nastava sadrži u sebi nadvremenske vrednosti, koje predstavljaju nenadoknadivu građu za obrazovanje duha i karaktera. Njena je naročita pedagoška vrednost u tome „što njenu sadržinu provejava duh sveže mladosti”.

Nadležne prosvetne vlasti nisu se izjasnile o predlogu da li da Gimnazija ostane što je u datom trenutku bila, realna gimnazija sa klasičnim odeljenjima, ili da se preustroji u čisto klasičnu gimnaziju, tj. da ponovo bude ono što je nekad bila. Činilo se da će biti usvojena inicijativa mnogih profesora, direktora i đaka da ona bude isključivo klasična gimnazija, ali do promene, ipak, nije došlo. Razlog tome su svakako teške istorijske prilike u kojima se našla tadašnja Jugoslavija, preciznije rečeno raspad zajedničke države. Već 31. marta 1941. godine učenicima Gimnazije saopštena je odluka o prekidu rada škole, čime je praktično završena školska 1940/41. godina – poslednja školska godina u Karlovačkoj gimnaziji u Kraljevini Jugoslaviji.

*

Nakon detaljne analize „Izveštaja” i drugih dostupnih izvora o radu Karlovačke gimnazije u periodu između dva svetska rata, autor je izveo sledeći zaključak:

³⁸ Bez obzira da li je Karlovačka gimnazija bila klasična, realna ili realna sa klasičnim odeljenjima, predmeti Filozofska propedeutika i Osnovi filozofije predavani su, tokom dvadeset dve razmatrane godine, u istom obimu u svim njenim odeljenjima. Filozofski predmeti su, generalno gledano, i u ranijih gotovo trinaest decenija postojanja Gimnazije predavani najčešće po dva časa nedeljno.

Dešavale su se promene naziva filozofskog predmeta (najpre je to bila Filozofska propedeutika, koja je u „Izveštajima” imenovana kao „Filozofska propedeutika”, a potom i Osnovi filozofije), obima nastave iz njega (u četrnaest razmatranih „Izveštaja” on je iznosio četiri časa nedeljno, po dva časa u svakom od dva završna razreda Gimnazije, dok su u osam „Izveštaja” filozofska predavanja održavana samo dva časa nedeljno u osmom razredu), sadržaja izlaganja (Logika i Psihologija zajedno, samo Logika, samo Psihologija), korišćenih knjiga u nastavi (*Logika za srednja učilišta*, *Psihologija za srednja učilišta*, (Đ. Arnold), *Psihologija za srednje i stručne škole* (B. Lorenc), *Logika, Za učenike učiteljskih i drugih srednjih škola* (B. D. Marković), *Osnovi psihologije: za srednje i stručne škole* (B. Petronijević), *Logika za školsku i privatnu upotrebu* (S. Ristić), kao i profesora (ukupno šest: Dušan Spernjak, Panajot Miodragović, Jovan Marčetić, Simeun Grozdanić, Vladimir Vujić i Milivoj Ivančević), ali one su, u godinama koje su sledile do početka Drugog svetskog rata, retko koincidirale izmenama nastavnih planova i programa, kao i donetim zakonima, propisima i uredbama. Istraživanje je, štaviše, pokazalo da je nastava iz filozofije u Karlovačkoj gimnaziji imala osobenu evoluciju, kao i da je ta evolucija u značajnoj meri bila nezavisna od implementiranih promena.

LITERATURA

- Despotović, P., *Škole Srba u Ugarskoj i Hrvatskoj*, „Šumad.” štamp., Kragujevac 1888.
- Đorđević, D. P., *Filozofska nastava u srednjoj školi*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd 1930.
- Kaluđerović, Ž., „Autonomnost Novosadske gimnazije u kreiranju nastave filozofije u XIX i početkom XX veka”, u: *ARHE*, Edicija filozofske literature, *PROPAIDEIA*, TRADICIJA NASTAVE FILOZOFIJE I, Novi Sad 2008.
- Klicin, M., *Kraljevski reskript od 10 avg. 1868. god. sa izmenama i dopunama*, Sremski Karlovci 1909.
- Lazić, S., *Kratak pregled istorije Srpske pravoslavne velike gimnazije u Sr. Karlovcima*, Novi Sad 1891.
- Matić, A., *Saborski odbor i srpske škole u Ugarskoj*, Štamp. Srp. knjiž. br. M. Popovića, Novi Sad 1901.
- Nastavni plan i program učiteljskih škola*, Drž. štamp. Kralj. S.H.S., Beograd 1919.
- Nešković, M., *Istorija srpskih škola u Austro-ugarskoj monarhiji*, Srp. Manast. Štamp., Sremski Karlovci 1897.
- Nikić, F., *Nekoliko pitanja iz naše prosvetne i školske politike u Vojvodini*, Novi Sad 1929.
- Nikolić, D., *Sremskokarlovačka gimnazija 1791-1934*, „Napredak”, Pančevo 1935.

- Osnovna pisma (Privilegije) Srpske pravoslavne velike gimnazije karlovačke iz 1791. g. i 1792. g.* Izdanje Gimn. patronata, Sremski Karlovci 1903.
- Petrović, K., *Istorija karlovačke gimnazije*, Matica srpska, Novi Sad 1991.
- Petrović, K., „Iz istorije Karlovačke gimnazije 1791-1851”, u: *Glasnik istoriskog društva u Novom Sadu*, sv. 36, ur. d-r D.J. Popović, knj. XII, sv. 2, Novi Sad 1939.
- Potkonjak, N., *Obrazovanje učitelja u Srba*, Učit. fak. u Užicu, Beograd-Užice 2006.
- Privremeni Nastavni plan i programi za više razrede realnih gimnazija u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Drž. štamp. Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1927.
- Programi i metodska uputstva za rad u srednjim školama*, Drž. štamp. Kraljevine Jugoslavije, Beograd 1936.
- Radojčić, N., *Karlovačka gimnazija i Dim. Davidović*, Matica srpska, Novi Sad 1953.
- Radojčić N., *O stošezdesetogodišnjici Karlovačke gimnazije*, „Glas”, Beograd 1951.
- Rakić, L., *Srpska crkveno-školska autonomija u Ugarskoj u drugoj polovini XIX i početkom XX veka*, Istorijski časopis, Knj. XXXVII, 1990, Istorijski institut, Beograd 1991.
- Srednjoškolski zbornik II*, Štamparija „Sv. Sava”, Beograd 1920.
- Tešić, V., *Karlovačka gimnazija (1918-1941)*, Vis. šk. str. st. za obr. vasp. „Mihailo Palov”, Vršac 2011.
- Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, preuzet sa Internet adrese: http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/vidovdanski_ustav.html.
- U radu su korišćeni „Izveštaji” Karlovačke gimnazije za sledeće školske godine: 1903/4., 1907/8., 1911/12., 1917/18., 1918/19., 1919/20., 1920/21., 1921/22., 1922/23., 1923/24., 1924/25., 1925/26., 1926/27., 1927/28., 1928/29., 1929/30., 1930/31., 1931/32., 1932/33., 1933/34., 1934/35., 1935/36., 1936/37., 1937/38., 1938/39. i 1939/40.

ŽELJKO KALUĐEROVIĆ

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

PHILOSOPHY TEACHING IN KARLOVCI GRAMMAR SCHOOL IN THE PERIOD BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Abstract: This paper researches the representation of philosophy subjects and topics in Karlovci Grammar School in the period between the First and Second World Wars. After a thorough analysis of the “Reports” and other available primary and secondary sources about the activity of the Grammar School, the author concluded the following: there were certain changes in the names of philosophical subjects (first it was the Philosophical Propaedeutic then Fundamentals of Philosophy), the scope of study (in fourteen considered “Reports” the scope was four classes a week, two classes in each of the final two grades of the Grammar

School, while in eight “Reports” philosophy was taught only two classes per week in the eighth grade), the content of lectures (Logic and Psychology together, just Logic, just Psychology), the textbooks used in the classroom (*Logika za srednja učilišta*, *Psihologija za srednja učilišta*, (Đ. Arnold), *Psihologija za srednje i stručne škole* (B. Lorenc), *Logika, Za učenike učiteljskih i drugih srednjih škola* (B. D. Marković), *Osnovi psihologije: za srednje i stručne škole* (B. Petronijević), *Logika za školsku i privatnu upotrebu* (S. Ristić),) and teachers (six in total: Dušan Spernjak, Panajot Miodragović, Jovan Marčetić, Simeon Grozdanić, Vladimir Vujić and Milivoj Ivančević), however these, in the years that followed until the beginning of World War II, rarely coincided with changes in the curricula, as well as with the adopted laws, regulations and decrees. Moreover, the research showed that the teaching of philosophy in Karlovci Grammar School had a specific evolution which was significantly independent of implemented changes.

Key words: Karlovci Grammar School, philosophy teaching, evolution, “Reports”, period between the two world wars

Primljeno: 18.08.2016.

Prihvaćeno: 08.11.2016.